

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**POSTSOVET ÖLKƏLƏRİNİN XARİCİ SİYASƏT
KURSLARININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ: AZƏRBAYCAN VƏ
QIRĞIZISTAN NÜMUNƏSİNDƏ**

İxtisas: 5901.01-Beynəlxalq münasibətlər

Elm sahəsi: Siyasi elmlər

İddiaçı: **Şeyda İsmail qızı Çevikel**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı-2024

Dissertasiya işi Xəzər Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Kəmalə Fərrux qızı Ruıntən

Rəsmi opponetlər: Siyasi elmlər doktoru, professor
Adil Mirabdulla oğlu Mirabdullayev

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Elnur Səfəralı oğlu Əliyev

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Afət Ağabala qızı Güləliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.30 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: Akademik

Urxan Kazım oğlu Ələkbərov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: siyasi elmlər doktoru, dosent

Sevda Ağamirzə qızı Əliyeva

Elmi seminarın sədri: Siyasi elmlər doktoru, professor

Elçin İldırım oğlu Əhmədov

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra 15 müstəqil respublika beynəlxalq sistemdə öz yerini tutdu. Bu ölkələrin illər boyu sovet sisteminin təsiri altında qalmaları onların daxili və xarici siyasət istiqamətlərinə də təsir etdi. Kimisi sovet sisteminin təsirindən qurtulmaq üçün Qərbə üz tutdu, kimi balanslaşdırma siyasəti tətbiq etdi, kimisi də SSRİ-nin dağılmasından sonra böyük dövlət kimi meydana çıxan Rusiya Federasiyasının ardınca getdi (bandwagoning).

Çoxdilli, çoxdinli, multikultural və ən əsası çoxmillətli formasiyadan milli dövlət quruculuğu prosesinə qədəm qoyan postsovet respublikaları sovet dövründən miras qalmış etnik münaqişələr, siyasi çəkişmələr, sərhəd problemləri, planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçidin yaratdığı böhranlar kimi bir çox problemlərlə üzləşməli oldu. Bu problemlər bu dövlətlərin daxili siyasətləri ilə yanaşı xarici siyasətlərinə də öz təsirini göstərmişdir. Lakin onların hər birinin coğrafi şəraiti, demoqrafisi, geosiyasi mövqeyi, iqtisadiyyatı, əhalisi, yeraltı və yerüstü sərvətləri kimi milli xüsusiyyətlərini (national attributes) təşkil edən amillərin fərqli olması onların üzləşdikləri problemlərin öhdəsindən gəlmək imkanlarında, xarici siyasət istiqamətlərində və hətta beynəlxalq sistemdəki rollarında fərqlilik yaratmışdır. ABŞ, Rusiya, Çin, Aİ kimi böyük aktorlar, postsovet ölkələrin daxili və xarici siyasətini formalaşdırmaq, regional nizama təsir göstərmək və onların beynəlxalq siyasət baxışlarını inkişaf etdirmək üçün əhəmiyyətli resurslar təmin etmişlər. Bir çox postsovet dövlətləri də çox şaxəli xarici siyasət inkişaf etdirməklə öz milli maraqları ilə daha güclü xarici aktorların maraqları arasında balans yaratmağı seçmişlər¹.

Mərkəzi Asiyadakı və Cənubi Qafqazdakı postsovet ölkələri, güclü-zəif, varlı-kasıb və s. kimi təsnif edərkən milli xüsusiyyətlərdə ən mühüm amillərdən biri olan “coğrafiya”nın təsirini görmək mümkündür. Coğrafiyanın üstünlükləri (yerüstü və yeraltı sərvətlər, dəniz varlığı, boğazlar və s.) ölkələrə zənginlik və çoxlu imkanlar təqdim edərkən; mənfi cəhətləri (qonşularla düşmənçilik, dənizə çıxışın olmaması,

---

¹ Nitoiu, C. The Influence of External Actors on Foreign Policy in the Post-Soviet Space // EUROPE-ASIA STUDIES,- 2018. Vol. 70, No. 5,- p. 685.

dağlar, əlverişsiz iqlim və s.) ölkənin digərlərindən zəif qalmasına səbəb ola bilər. Sahib olunan resursların digər üstünlüyü iqtisadi rəqabət qabiliyyətini təmin etməsidir. Bu məqamda xüsusilə enerji ehtiyatlarına malik olan ölkələrdə bu resursların satışından əldə edilən gəlirlər ölkənin rifahının və inkişafının təmin edilməsində böyük rol oynayır. Əslində, postsovet ölkələrinə nəzər saldıqda qeyd olunan enerji ehtiyatlarına malik olmayan ölkələrin digərlərindən daha çox iqtisadi və siyasi problemlərlə üzləşdiyi görünür.

Keçmiş sovet ölkələrindən biri olan Azərbaycan siyasi və iqtisadi güc təmin edən təbii qaz və neft kimi iki dəyərli yeraltı sərvətə malik olan bir ölkədir. Bundan başqa, onun həm Asiyada, həm də Avropada torpaqlarının olması coğrafiyanın Azərbaycana verdiyi daha bir üstünlükdür. Lakin Ermənistanla münaqişələrin müstəqilliklə müharibəyə çevrilməsi Azərbaycanın öz üstünlüklərindən daha səmərəli istifadə etməsinə mane olmuşdur.

Qırğızıstan isə coğrafiyasına görə dənizə çıxışı olmayan və dağlıq ölkədir. Bundan əlavə, onun enerji və mineral ehtiyatların qıtlığı, səth sahəsi və kiçik əhali kimi mənfi cəhətləri vardır. Çin kimi güclənən sərhəd qonşusu olması Qırğızıstanın daxili və xarici siyasətinə də təsir edir. Xüsusilə 2000-ci illərin əvvəllərində beynəlxalq aləmdə gedən proseslər Qırğızıstana öz geosiyasi imkanlarından istifadə etmək imkanı verdi. Əslində, Qırğızıstan ABŞ və Rusiyanın hərbi bazalarının eyni vaxtda fəaliyyət göstərdiyi yeganə ölkədir. Digər tərəfdən, Qazaxıstan, Özbəkistan və Tacikistanla qonşu olan Qırğızıstan, aradan keçən illər baxmayaraq sərhəd problemlərinə görə tez-tez bu ölkələrlə qarşılaşmışdır. Yerləşdiyi coğrafiyanın üstünlükdən daha çox mənfi cəhətləri olduğu aydındır. Buna daxili siyasətin struktur kövrəkliyi də əlavə olunduqda onun kiçik və zəif dövlət imicini qazanması qaçılmaz olub.

Azərbaycanın coğrafiyası ona güclü iqtisadiyyat qurmaq, eləcə də güclü hərbi struktur qurmaq imkanı verdiyi halda, Qırğızıstan coğrafiyası zəif iqtisadiyyat və etnik münaqişələrin asanlıqla baş verə biləcəyi demoqrafik konyuktura yaratmışdır. Bu səbəbdən Rusiyaya sığınacaq kimi baxan Qırğızıstan Rusiya və Çinə qarşı balanslaşdırılmış xarici siyasət yürütməyə çalışır və birgə inteqrasiya fəaliyyətlərində iştirak edir. Bu şərtlər Qırğızıstanı xaricdən asılı ölkə halına gətirməklə

yanaşı, müstəqil xarici siyasət yeritməsini çətinləşdirir². Bu asılılıqlar təkcə global aktorlarla deyil, həm də qonşu dövlətlərlə münasibətlərdə müəyyənədicilərin rol oynayır. Bu çərçivədə Qırğızıstanın Özbəkistandan enerji asılılığı və onunla su problemi; Tacikistanla sərhəd problemi hələ də həllini gözləyir.

İllərlə SSRİ-də yaşamaq Azərbaycan və Qırğızıstana bir çox ortaq xüsusiyyətlər qatsa da, müstəqillik əldə etdikdən sonrakı dövr ölkələrin xarici siyasət istiqamətləri, xarici aktorlarla əlaqələri və əməkdaşlığı ilə fərqli ölçülər qazanmışdır. Avrasiyanın bir hissəsi olan Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya, dünyadakı böyük oyunçuların rəqabət apardığı şahmat taxtası xüsusiyyətinə də malik olmuşdur. Beynəlxalq arena, şahmat kimi düşünüləndiyində, böyük oyunçulara baxmayaraq, xarici siyasətdə yalnız düzgün hərəkətlər kiçik ölkələri piyada və mat olmaqdan qoruya bilər.

Mövzunun aktuallığı bir sıra aşağıdakı amillərlə şərtlənir:

- ortaq köklər, dəyərlər, dil, din, mədəniyyətlə sıx bağlı olan türk xalqlarının birliyinin möhkəmləndiyi dövrdə, türk dünyası daxili və xarici inteqrasiya prosesləri kontekstində türk dövlətlərinin xarici siyasətlərinin araşdırılması, onların inteqrasiya imkanlarının müəyyənəldirilməsi zərurəti;

- eyni sistemdən çıxmış, eyni inkişaf modeli yolu keçmiş iki dövlətin (Azərbaycanın və Qırğızıstanın) müstəqillik əldə etdikdən sonra xarici siyasət istiqamətlərinin fərqli modellər əsasında formalaşması, mövcud fərqlərin səbəblərinin müəyyənəldirilməsi zərurəti;

- Azərbaycanın və Qırğızıstanın beynəlxalq siyasi və iqtisadi proseslərin yüksək dinamikası ilə müşayiət olunan iki vacib regionunda -Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya- yerləşməsi;

- hər iki regionun vacib tranzit yolları üzərində yerləşməsi; bu imkanın Azərbaycan və Qırğızıstan üçün yaratdığı fürsətlər və problemlərin müəyyənəldirilməsi zərurəti;

- hər iki dövlətin dünya siyasətində, yaxud regional səviyyədə təsir gücünə malik olan Rusiya, Çin, Türkiyə, İran kimi böyük güclərin əhatəsində yerləşməsi; həmin güclərin bu iki dövlətin xarici siyasət

---

² Cooley, A. Great Games, Local Rules/ A. Cooley.- Oxford: Oxford University Press,- 2012. p. 35-36.

istiqamətlərinin formalaşması və inkişafına təsirinin müəyyənləşdirilməsi zərurəti;

- qeyri-regional güclərin Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionunda maraqları, onların siyasətinin regionda davam edən proseslər fonunda Azərbaycanın və Qırğızıstanın xarici siyasət istiqamətlərinin formalaşması və inkişafına təsirinin müəyyənləşdirilməsi zərurəti;

- Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyada regional və qeyri-regional güclərin maraqlarının toqquşma səbəblərinin, Azərbaycanın və Qırğızıstanın bu maraqların təmin olunmasında yerinin müəyyənləşdirilməsi zərurəti;

- hər iki regionda dinamik inkişaf edən beynəlxalq siyasi vəziyyətin daha ətraflı təhlilinə olan ehtiyac;

- gələcəkdə oxşar münaqişələrin yaranmasının qarşısının alınması, yaxud münaqişənin bir daha alovlanmasına yol verməmək məqsədilə hər iki dövlətin üzləşdiyi münaqişələrin səbəblərinin araşdırılması və xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi zərurəti;

- Azərbaycanın öz torpaqlarını Ermənistanın işğalından azad etməsi və ərazi bütövlüyünü bərpa etməsi nəticəsində Cənubi Qafqazda yaranmış yeni geosiyasi reallıqlar və bunun dövlətin bütünlükdə xarici siyasətinə təsirinin araşdırılması zərurəti;

- Cənubi Qafqazda yaranmış yeni geosiyasi reallığın Mərkəzi Asiya regionu üçün yaratdığı imkanlar və fürsətlərin araşdırılması zərurəti;

- Rusiyanın Ukraynaya hərbi müdaxiləsi nəticəsində Qərblə arasında meydana çıxmış qarşıdurma. Bu qarşıdurmanın Rusiyanın, həmçinin digər regional və qeyri-regional güclərin Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionunda siyasətinə təsirini araşdırılması zərurəti;

- elmi-praktiki əhəmiyyət daşıması da mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdəndir. Belə ki, mövzunun araşdırılması xarici siyasət məqsədlərinə çatmaq üçün dövlətlərə öz xarici siyasət resurslarından səmərəli istifadə metodlarının işlənib hazırlanmasında faydalı ola bilər.

Yuxarıda qeyd edilənlər Azərbaycan və Qırğızıstanın xarici siyasət kurslarının müqayisəsinin araşdırılmasını və əlaqə saxlanan ölkələr və təşkilatlarla gələcəkteki münasibətlərə dair proqnozların verilməsini elmi cəhətdən aktual edir.

Mövzunun müqayisəli xarici siyasət təhlili ilə bağlı olması əsasən xarici siyasətin tədqiqini zəruri etmişdir. Sovet İttifaqının dağılması ilə müstəqilliyini elan etmiş 15 dövlət həm daxili, həm də xarici siyasətində transformasiyaya uğrayarkən SSRİ-dən miras qalmış oxşar problemlərlə üzləşməli oldu. Bu 15 ölkənin, o cümlədən Azərbaycan və Qırğızıstanın milli xüsusiyyətləri təkcə bu problemlərin öhdəsindən gəlməkdə uğurlarına deyil, həm də milli dövlətə çevrilmə prosesində öz milli maraqlarını nə qədər əldə edə biləcəyinə təsir göstərir. Azərbaycan və Qırğızıstan nümunəsində postsovet respublikalarının beynəlxalq aləmdə baş verən proseslərdən asılı olaraq öz qaydalarını müəyyən etdikləri və beynəlxalq sistemdə mövcud olmağa çalışdıqları görünür. Bu səbəbdən dissertasiyada Azərbaycan və Qırğızıstanın müstəqillik əldə etdikdən sonra xarici siyasət prioritetləri və istiqamətləri; regional və global güclərlə əlaqələr; inteqrasiya fəaliyyətlərində və xarici siyasətdə gələcək perspektivlər dövlət səviyyəsində araşdırılmış və proqnozlar verilmişdir.

Azərbaycanda xarici siyasətlə bağlı elmi tədqiqat işlərinin aparılması müstəqillik illərindən başlanır. Bu illər ərzində çoxlu məqalələr, araşdırmalar, kitablar dərc edilsə də iki ölkənin müqayisəli xarici siyasətinə birbaşa toxunan araşdırma yoxdur. Bununla belə bir qrup postsovet ölkəsinin xarici siyasətinin müqayisəli təhlilinə az da olsa bəzi xarici mənbələrdə rast gəlmək olar. A.İdan və B.Şafferin birgə məqaləsini, B.Şafferin məqaləsini; İ.Kobrinskaya, K.Nitoyu, kimi tədqiqatçıların araşdırmalarını misal göstərmək olar³. Xüsusilə Harvard Universitetində T.Batten⁴ tərəfindən «Two Caspian Sea Resource-Rich Countries Encounter the East-West Rift: A Comparative Analysis of the Foreign Policy Objectives of Turkmenistan and Azerbaijan in a Turbulent Region» (Xəzər dənizinin sərvətləri ilə zəngin olan iki ölkə

---

³ İdan, A. & Shaffer, B. The Foreign Policies of Post-Soviet Landlocked States// Post-Soviet Affairs, - 2011. 27(3),- p. 241-268; Kobrinskaya, I. The Post-Soviet Space: From the USSR to the Commonwealth of Independent States and Beyond// The CIS, the EU and Russia/ I. Kobrinskaya, ed. K. Malfliet,- Palgrave Macmillan, 2007, - 263 p.; Shaffer, B. Foreign Policies of the States of the Caucasus: Evolution in the Post-Soviet Period // -İstanbul: Uluslararası İlişkiler, -2010. 7(26),- pp. 51-65; Nitoiu, C. The Influence of External Actors on Foreign Policy in the Post-Soviet Space // EUROPE-ASIA STUDIES,- 2018. Vol. 70, No. 5,- pp. 685–691.

⁴ Batten, T. Two Caspian Sea Resource Rich Countries Encounter the East-West Rift: A Comparative Analysis of the Foreign Policy Objectives of Turkmenistan and Azerbaijan in a Turbulent Region: /Master's thesis. /- Massachusetts-2015.- 106 p.

Şərq-Qərb çatı ilə qarşılaşır: Turbulent Bölgədə Türkmənistan və Azərbaycanın Xarici Siyasət Məqsədlərinin Müqayisəli Təhlili) adındakı magistr dissertasiyası Azərbaycanın milli xüsusiyyətləri baxımından daha çox oxşar olan başqa bir ölkə ilə xarici siyasəti baxımından müqayisəli təhlili nöqtəyi-nəzərindən aparılır.

M.F.Tayfur, E.Efegil kimi türk tədqiqatçıların xarici siyasət tərifləri ilə yanaşı amerikalı B.Vayt, D.Biç, ingilis K.Hil, M.Vebber və M.Smit və digərlərinin araşdırmaları mövzu ilə bağlı konseptual və nəzəri çərçivənin mənbəyi olmuşdur⁵. Onlar öz xarici siyasət təriflərini etmişlər və bu təriflərdə ümumi fikir ondan ibarətdir ki, bir dövlətin öz sərhədləri xaricində izlədiyi siyasətlər “xarici siyasət” kimi ifadə edilə bilər. İngilis J.Frankelin⁶ 1963-cü ildə nəşr edilmiş “Xarici Siyasətin Qurulması” kitabı xarici siyasət təhlilinin başlanğıcı kimi qəbul edilərkən amerikalı C.N.Rozenau⁷, 1966-cı ildə nəşr edilmiş “İlkin nəzəriyyə” adlı əsəri ilə müqayisəli xarici siyasət təhlilinə öncülük etmişdir.

Sovet Sosialist Respublikalarının xarici siyasət xüsusiyyətləri və postsovet ölkələrinin xarici siyasət kurslarının formalaşmasına təsir edən amillərə həm azərbaycanlı, həm də xarici tədqiqatçıların əsərlərində rast gəlmək mümkündür. İ.Kobrinakaya «The Post-Soviet Space: From the USSR to the Commonwealth of Independent States and Beyond» (Postsovet məkanı: SSRİ-dən Müstəqil Dövlətlər Birliyinə və onun hüdudlarından kənara)adlı məqaləsində bildirmişdir ki, postsovet ölkələrinin xarici siyasət istiqamətlərinə müxtəlif inkişaf səviyyələri,

---

⁵ Tayfur, M. F. Devlet ve Ötesi // Dış Politika/ M. F. Tayfur, Der. A. Eralp.- İstanbul: İletişim yayımları, - 2019.- 288 s; Efegil, E. Dış Politika Analizi (Ders Notları)/ E. Efegil.- İstanbul: Gündoğan yayımları,- 2018.- 292 s; White, B. Analysing Foreign Policy: Problems and Approaches // Understanding Foreign Policy: The Foreign Policy Systems Approach/ B. White, eds. M. Clarke and B. White. -Aldershot: Edward Elgar,- 1989. -232 p; Beach, D. Analyzing Foreign Policy/ D. Beach. – Hampshire:Palgrave Macmillan,- 2012.- 280 p; Hill, C. The Changing Politics of Foreign Policy/ C. Hill. - New York: Palgrave MacMillan, -2003. - 376 p; Webber, M. and Smith, M. Foreign Policy in a Transformed World/ M. Webber, M. Smith.- Oxon:Routledge, -2013, -366 p.

⁶ Frankel, J. The Making of Foreign Policy: An Analysis of Decisionmaking/ J. Frankel,-Oxford: Oxford University Press,- 1963.- 231 p.

⁷ Rosenau, J. N. Foreword // Foreign Policy: Theories, Actors, Cases/ J. N. Rosenau, eds. S. Smith, A. Hadfield and T. Dunne.- Oxford: Oxford University Press, -2016. - 564 p.

müxtəlif heterogen etno-millî, dini və geosiyasi oriyentasiyalar təsir etmişdir. Digər tərəfdən, K. Nitoyu “The Influence of External Actors on Foreign Policy in the Post-Soviet Space” (Postsovet məkanında xarici aktorların xarici siyasətə təsiri) adlı məqaləsində qeyd edir ki, ABŞ, Rusiya və Aİ kimi xarici aktorlar postsovet ölkələrinin xarici siyasətinin qurulması prosesində mühüm rol oynayırlar. O bildirir ki, əksər postsovet dövlətləri çox şaxəli xarici siyasət qurur və öz milli maraqlarını daha güclü xarici aktorların maraqları ilə balanslaşdırmağa çalışırlar.

Dissertasiya Azərbaycan və Qırğızıstanın xarici siyasət kurslarının müqayisəli təhlilinə həsr edildiyi üçün hər iki dövlətin Konstitusiyası, ölkə Başçıların çıxışları, dövlətlər tərəfindən müxtəlif illərdə qəbul edilmiş Təhlükəsizlik Konsepsiyası, Xarici siyasət strategiyası və s. müvafiq qanunvericilik aktları, hər iki ölkənin rəsmi orqanlarının, o cümlədən Xarici işlər Nazirliyinin yaydığı məlumatlar mənbə olaraq götürülmüşdür.

Araşdırma zamanı Azərbaycan, Qırğızıstan, Türkiyə və bir çox xarici tədqiqatçıların işindən istifadə olunmuşdur. Azərbaycanın xarici siyasəti ilə bağlı M.Qasımlı, Ə.Həsənov, H.Babaoğlu, S.Ruintən, H.Paşayevin kitabları, A.Aslanlı, C.Vəliyev, İ.Qurbanov və digər azərbaycanlı tədqiqatçıların əsərlərinə müraciət edilmişdir⁸. Qırğızıstanın xarici siyasətinə gəlincə, B.Tursunaliyev, Ç.Asanbayeva,

---

⁸ Qasımlı, M. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003). [2 hissədə] / M.Qasımlı. - Bakı: Mütərcim, - c. 1. – 2015. - 648 s; Həsənov, Ə. M. Azərbaycanın geosiyasəti. Dərslük. / Ə.Həsənov. - Bakı: Zərdabi LTD MMC, - 2015. - 1056 s; Həsənov, Ə. Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti, Dərslük. / Ə.Həsənov. – Bakı: “Azərbaycan” Nəşriyyatı, - 2005. – 631 s; Babaoğlu, H. Xarici siyasət (dərslik) / H. Babaoğlu. -Bakı: ELM, - 2019.- 324 s; Ruintən, S. F. XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərində Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri dünya dövlətlərinin maraqları sistemində. “Türk dünyası tarixi” ixtisası üzrə magistratura təhsil pilləsində tədris üçün dərs vəsaiti. / S. F. Ruintən. – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, - 2014. – 241 s; Paşayev, H. Bir səfirin manifesti / H. Paşayev. -Bakı: Şərq-Qərb, - 2007,- 248 s; Aslanlı, A. Azerbaijan-Russia Relations: Is the Foreign Policy Strategy of Azerbaijan Changing? // - Turkish Policy Quarterly,- 2010. 9(3), -p. 137-145; Vəliyev, C. Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri: 1991-2016 // Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016) /məqalələr toplusu / - Bakı: Poliart MMC, - 2017. 904 s; Qurbanov, İ. Azərbaycan–Avropa İttifaqı münasibətləri // Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016) /məqalələr toplusu/ - Bakı: Poliart MMC, - 2017. - 904 s.

B.Abdibaitova-Pala, A.Coldoşev, Z.Çotayev, O.Omonkulov kimi qırğız t dqiqt çılarının əsərləri diqqəti cəlb edir⁹.

Azərbaycanlı t dqiqt çılardan H. Babaoğlu “Xarici siyasət” adlı kitabında xarici siyasətə təsir edən faktorlarla yanaşı, xarici siyasətlə baėlı nəzəriyyələri, bir sözlə, xarici siyasətin qurulması prosesini bir çox cəhətdən qiymətləndirir. Daha sonra müəllif Azərbaycanın xarici siyasət kursunun qurulmasından, onun xarici siyasətinə təsir edən daxili və xarici amillərdən, milli x susiy tlerinden v  maraqlarından ətraflı bəhs edir.

Qırğız t dqiqt çılardan Z.Çotayevin Qırğızstanın xarici siyasətinin inkişafını təhlil etdiyi “Qırğızstanın Xarici Siyasəti: Davam Edən və Dəyişən Tendenl r” adlı araşdırmasında Qırğızstanın müstəqillik əldə etdiyi vaxtdan b ri xarici siyasətinə təsir edən daxili və xarici amillərdən bəhs edilir. B y k dövlətlər adlandırdığı ABŞ, Rusiya və  in ilə Qırğızstanın münasibətlərini araşdırarkən, bu ölkənin ikitərəfli v  çoxtərəfli əlaqələrini də müzakirə edir. Müəllif 2005-ci ildən bu yana ölkənin xarici siyasətinə təsir edən  n mühüm problemləri, təhlükəsizlik və sərhəd məsələləri; su, işsizlik v  immiqrasiya problemi; enerji asılılığı kimi qeyd edir.

Avrasiyanın dünyanın  n mühüm hissəsi/qəlbi olduėunu iddia edən geosiyas t çi v  geostrategiyanın qabaqcıl şəxsi sayılan H. Makkinder¹⁰ də, Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyanı da əhatə edən regionu Avrasiyanın Balkanları adlandıran Z. Bjezinski¹¹ də Avrasiyanın əhəmiyyətini vurğulayır. Zəngin yeraltı sərvətlərə malik olan, geostrateji

---

⁹ Tursunaliyev, B., 2010, Orta Asya'da Entegrasyon Hareketleri ve Kırgızistan: / Uluslararası İlişkiler üzere yüksek lisans tezi.- Konya, 2010. – 102 s; Abdibaitova-Pala, B. Demokratikleştirme Baėlamında Kırgızistan-Avrupa Birliėi İlişkileri // Baėımsızlıėının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dıř Politika Ve Uluslararası İlişkiler / B. Abdibaitova-Pala/, ed., Abdibaitova-Pala / - Ankara: Astana yayınları, - 2021. 217 s; Coldoşev, A. Kimlik ve Sınır: Orta Asya'da Sınır Sorunları // - Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, - İzmir: 2019. 19(2),- s. 303-326;  otaev, Z. Kırgızistan Dıř Politikası: Devam eden ve Deėiřen Eėilimler // Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset /- Z.  otaev, ed. C. Buyar.- Biřkek: BYR Publishing, - 2017.- 656 s; Omonkulov, O. Kuřak ve Yol Projesi Baėlamında Çin-Orta Asya İlişkileri// Bölgesel Arařtırmalar Dergisi, 4(1), -Mayıs, 2020,- s.45-115.

¹⁰ Mackinder, H. J. The Geographical Pivot of History// - The Geographical Journal,- (Apr., 1904). 23(4),- pp. 421-437.

¹¹ Brzezinski, Z. The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives/ Z. Brzezinski.- New York: Basic Books,-1997.- 215 p.

və geosiyasi əhəmiyyət kəsb edən bu regionlarda həm global, həm də regional güclərin maraqları və təsir mübarizəsi davam edir. Bu səbəbdən Avrasiyanın iki ölkəsi Azərbaycan və Qırğızıstan həm öz milli maraqlarını, həm də xarici aktorların maraqlarını nəzərə alaraq hərəkət etməlidir. Xarici aktorlarla razılaşmalar, birgə layihələr və inteqrasiya fəaliyyətləri vasitəsilə həm iqtisadi, həm də təhlükəsizlik maraqları baxımından tarazlığa nail olmaq olar. Ancaq sülhdən qaçınılırsa regionda qarşıdurmaların, hətta müharibənin qaçılmaz olduğu görünür.

Regional güclərlə əlaqələr həm yerli, həm də xarici tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir. Bu məsələdə mənbə olan azərbaycanlı tədqiqatçılara K.Ruintən, M.Məhəmmədi, A.Aslanlı, N.Əlizadə, qırğız tədqiqatçılara M.Taqayev və K.Kasımbekovu, misal göstərmək olar¹². Türk tədqiqatçıları da bu mövzuda bir çox iş ortaya qoyurlar. B. Özsoy, F.Ş.Kahraman və A.S.Merdan, Y.Sarıkaya kimi tədqiqatçıların əsərləri mövzu ilə bağlı məzmun kəsb edir¹³. İki ölkənin Qərblə (ABŞ, Aİ və

---

¹² Ruintən, K. Ermənistanın Azərbaycana Təcavüzü və Dünya Siyasəti / K. Ruintən. – Bakı: Adiloğlu Nəşriyyat, - 2008. - 260 s; Məhəmmədi, M. Azərbaycan–İran münasibətləri // Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016) /məqalələr toplusu/ - Bakı: Poliart MMC, -2017. - 904 s; Məhəmmədi, M. Azərbaycan–İran siyasi əlaqələrinin hazırkı durumu və perspektivləri // Azərbaycan–İran əməkdaşlığı: əsas istiqamətlər və imkanlar /- Bakı: Costco Company MMC, - 2018, - 204 s; Aslanlı, A. və Memmedov, A. Neo-Realizm Kuramı Çərçevesində Azərbaycan–İran İlişkilərinin Analizi // - İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, - İstanbul: 2016. 5(6), - s. 1520-1532; Alizada, N. Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nde Güvenilir Ortak: Azerbaycan // - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, - Kahramanmaraş: 2022. 12 (2), - s.107-118; Alizada, N. Özbekistan Dış Politikasında Mirziyoyev Etkisi: [Elektron Resurs] / ANKASAM, - mart 8, 2021. [URL:https://www.ankasam.org/ozbekistan-dis-politikasinda-mirziyoyev-etkisi/](https://www.ankasam.org/ozbekistan-dis-politikasinda-mirziyoyev-etkisi/); Тагаев, М., Касымбеков, К. Кыргыз-кытай алакасынын жаңы багыты: [электрондук ресурс] / Азаттык,- 14 май 2021. [URL:https://www.azattyk.org/a/kytadyn-borbor-aziyadagy-zhangy-dymagy/31253469.html](https://www.azattyk.org/a/kytadyn-borbor-aziyadagy-zhangy-dymagy/31253469.html).

¹³ Özsoy, B. Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler/- Bişkek: Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(1),- 2018, - s.451-468; Özsoy, B. Rusya-Ukrayna Savaşı ve Türk Devletleri Teşkilatı Ülkeleri/- İzmir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies, 22(2),- Kış-Winter 2022,- s. 549-576; Kahraman, F. Ş. ve Merdan, A. S. (2020). Hazar Denizi'nin hukuki statüsü // - Kars: KAÜİİBFD,- 2020. 11(21),- s. 434-468; Sarıkaya, Y. Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu// - İzmir: Karadeniz Araştırmaları, - 2019. XVI(64),- s. 585-597.

NATO) münasibətləri araşdırılarkən N.Cəfərov və A.Aslanlı, İ.Qurbanov, V.Hacıyevanın Azərbaycanla bağlı araşdırmaları; qırğız H.M.Namatbekova və A.Temirbekova, türk Y.Sarı və amerikalı A.Kulinin əsərləri Qırğızıstan haqqında mövzu ilə bağlı mühüm nümunələrdir¹⁴.

Azərbaycan və Qırğızıstanın inteqrasiya fəaliyyəti fərqli şəkildə inkişaf edir. Ona görə də onların xarici siyasətlərinin gələcək perspektivləri də bundan təsirlənir. Qırğızıstan tədqiqatçılarından T.K.Kamçibekov, A.O.Kocoşev və başqalarının birgə işində Mərkəzi Asiyada inteqrasiya fəaliyyəti və regional inteqrasiyaya maneələr müzakirə olunur¹⁵. Yenə Mərkəzi Asiyadakı inteqrasiya prosesi, Qırğızıstanın əməkdaşlığını davam etdirdiyi təşkilatlar və xarici siyasətində gələcək perspektivlər B.Tursunaliyev, E.Abdıkadırova, F.Purtaş, T.Demirtepe və O.Omonkulov, C.Buyar və U.Şener kimi Qırğızıstan və Türkiyədən tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılır¹⁶. Cənubi

---

¹⁴ Caferov, N. ve Aslanlı, A. ABD ve Güney Kafkasya: Ağustos 2008 Öncesinde ve Sonrasında // -Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, - Aksaray: 2016. 8 (4), - s. 1-10; Qurbanov, İ. Azərbaycan–Avropa İttifaqı münasibətləri // Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016) /məqalələr toplusu/ - Bakı: Poliart MMC, - 2017. - 904 s; Hacıyeva, V., EU's Policy for Azerbaijan: Challenges, Errors and Opportunities // Akademik Bakış Dergisi, – December 2015. Issue: 52, - pp.340-350; Наматбекова, Н.М. Кыргызско-Американские Политические Отношения // - International Journal of Humanities and Natural Sciences,- 2018. vol.1,- С. 22-25; Темирбекова, А. Кыргызская Республика В Стратегических Планах США // - Постсоветские исследования, - 2019. Т.2, № 3,- С. 1130-1140; Sarı, Y., Kırgızistan-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri // Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti/ Y. Sarı, ed. B. Abdibaitova-Pala. - Ankara: Astana yayınları.-2021.- 217 s; Cooley, A., Great Games, Local Rules/ A. Cooley.- Oxford: Oxford University Press,- 2012. 252 p.

¹⁵ Камчыбеков Т.К. Экономика Кыргызстана в условиях интеграции / Т.К. Камчыбеков, А.О. Кожошев, А.Д. Джайлова, Л.А. Мардалиева.- Бишкек : Издательство научных журналов и детской художественной литературы,- 2021.- 183 с.

¹⁶ Tursunaliyev, B., 2010, Orta Asya'da Entegrasyon Hareketleri ve Kırgızistan: / Uluslararası İlişkiler üzere yüksek lisans tezi.- Konya, 2010. – 102 s; Abdıkadırova, E. Orta Asya'da Entegrasyon Süreçleri // - Reforma, - Bişkek: 2017. 2 (74), - s. 65 – 70; Purtaş. F. (2008). Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri // Orta Asya& Kafkasya Güç Politikası/ F. Purtaş, Der. M. T. Demirtepe. Ankara: USAK, -2008. -322 s; Demirtepe M. T. ve Omonkulov, O. Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği Üyeliği: Asimetrik İlişkinin Gölgesinde

Qafqazda regional inteqrasiyanın bir nümunəsinin yaranmamasının səbəbləri N.Yılmazın araşdırmasında müzakirə edilir¹⁷. A.Qəribov, B.Özsoy, T.De Val, Ö.Kocaman, İ.Qurbanov, M.Ö.Ultan və D.Saygın, K.Adıgözəlovun Azərbaycanda inteqrasiya fəaliyyətləri və gələcək perspektivləri ilə bağlı araşdırmaları, Azərbaycan və Qırğızıstanın inteqrasiya fəaliyyətlərini qiymətləndirmək və gələcək perspektivləri şərh etmək üçün əhəmiyyətli mənbələrdir. Hazırda davam edən Rusiya-Ukrayna müharibəsi Azərbaycan və Qırğızıstanın xarici siyasət perspektivlərinə təsir edən hadisələrdən biridir¹⁸. B. Özsoy da “Rusiya-Ukrayna müharibəsi və Türk Dövlətləri Təşkilatı” başlıqlı məqaləsində Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv olan ölkələrin Müharibə ilə bağlı rəftarlarını araşdırır və Müharibənin bu ölkələrə təsirlərindən bəhs edir. Rusiya ilə xarici ticarətinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edən və Rusiyadan gələn işçi pullarının ÜDM-də yüksək paya sahib olan Qırğızıstanın Rusiya-Ukrayna müharibəsindən ən çox mənfəətə təsirlənən Türk dövləti olduğu qənaətinə gəlir¹⁹.

Refah Arayışı // - Bölgesel Araştırmalar Dergisi, - Ankara: 2022. 6 (2), - s. 532-574; Buyar, C. ve Şener, U. Tarihi perspektiften, sosyo-ekonomik değerler açısından Rusya -Ukrayna Savaşı ve Orta Asya Ülkelerine etkileri // - Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, - Bişkek: 2022. 7(2), - s. 136-149.

¹⁷ Yılmaz, N. Küreselleşen Dünyada Kafkasya: Entegrasyonun Yeni Modeli: [Elektron Resurs] / Circassian Center,-2019. URL: <https://www.circassiancenter.com/tr/kuresellesen-dunyada-kafkasya-entegrasyonun-yeni-modeli/>.

¹⁸ Qəribov, A. Azərbaycan–Mərkəzi Asiya münasibətləri // Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016) /məqalələr toplusu / - Bakı: Poliart MMC, - 2017. - 904 s; Waal, T. Remaking the Nagorno-Karabakh peace process// - Survival: Global Politics and Strategy,- 2010. 52(4),- pp. 159-176; Kocaman, Ö. Kasım 2022, Türk Devletleri Teşkilatı: Stratejik Bir Bakış// - İstanbul: Kriter Dergi, -Kasım 2022. 7(73), - s.18-21; Qurbanov, İ. Azərbaycan–Avropa İttifaqı münasibətləri // Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016) /məqalələr toplusu/ - Bakı: Poliart MMC, - 2017. - 904 s; Ultan, M. Ö. Ve Saygın, D. Avrupa Birliği-Rusya Enerji İlişkilerinde Azerbaycan Alternatif// - Ankara: bilig,- 2022. no. 101,- s. 87-114; Adıgözəlov, K. Avropa İttifaqının "Şərq Tərəfdaşlığı"na yeni yanaşması: İlham Əliyev diplomatiyasının strateji uğuru: [Elektron Resurs] / - Bakı, avqust 18, 2021. URL: <http://newtimes.az/az/relations/7480/>.

¹⁹ Özsoy, B. Rusya-Ukrayna Savaşı ve Türk Devletleri Teşkilatı Ülkeleri/- İzmir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies, 22(2),- Kış-Winter 2022,- s. 549-576.

Azərbaycan, qırğız, türk, ingilis və rus dillərində aparılan ədəbiyyat araşdırmasında Azərbaycan və Qırğızıstanın xarici siyasət kurslarını müqayisəli təhlil edən tədqiqata rast gəlinməmişdir. Bu vəziyyət onu göstərir ki, oxşar tarixi keçmişə və eyni xarici aktorlarla təmasda olmasına baxmayaraq, postsovet coğrafiyasında fərqli milli xüsusiyyətlərə malik iki ölkənin xarici siyasət istiqamətlərinin necə inkişaf etdiyini anlamaq üçün ətraflı araşdırmaya, müqayisə və təhlilə ehtiyac vardır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı, Azərbaycan və Qırğızıstan dövlətlərinin xarici siyasət kurslarının müqayisəsidir.

Tədqiqatın predmetini Azərbaycan və Qırğızıstan dövlətlərinin xarici siyasətini müəyyənləşdirən amillərin, onların xarici siyasət istiqamətlərinin və xüsusiyyətlərinin, həmçinin inteqrasiya proseslərinin müqayisəsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi, keçmiş sovet üzvü olan ölkələrin müstəqillikdən sonrakı siyasi istiqamətlərini və xarici siyasət xüsusiyyətlərini, Azərbaycan və Qırğızıstan təmsalında araşdırmaq və müqayisə etməkdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

-Azərbaycan və Qırğızıstan dövlətlərinin xarici siyasət istiqamətlərinin təhlili və müqayisəsi üçün nəzəri və metodoloji yanaşmaları əsaslandırmaq;

-sovet dövründən qalan problemlər fonunda müttəfiq sovet sosialist respublikalarının xarici siyasət xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;

- Postsovet ölkələrinin xarici siyasət kurslarının formalaşmasına təsir edən amilləri təhlil etmək;

-Azərbaycanın və Qırğızıstanın, həmçinin onların yerləşdiyi Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionlarının geosiyasi xüsusiyyəti və əhəmiyyətinin müqayisəli təhlil etmək;

-Yuxarıda göstərilən təhlillər fonunda Azərbaycanın və Qırğızıstanın xarici siyasət kurslarının formalaşmasına və fəaliyyətinin dinamikasına təsir edən amilləri müqayisəli təhlil etmək;

-Azərbaycan və Qırğızıstan dövlətlərinin regional güclər – Rusiya, Türkiyə, Çin və İran ilə münasibətlərinin xüsusiyyətlərini araşdırmaq və müqayisə etmək;

-Regional problemlərin təhlili əsasında Azərbaycan və Qırğızıstan dövlətlərinin digər yaxın coğrafi qonşuları ilə münasibətlərinin xüsusiyyətlərini araşdırmaq və müqayisə etmək;

-Mövcud reallıqları və tendensiyaları nəzərə alaraq Azərbaycanın və Qırğızıstanın qlobal və regional siyasətə inteqrasiyasının əsas problemlərini araşdırmaq və müqayisə etmək;

- Azərbaycanın və Qırğızıstanın Avro-Atlantik strukturlara əməkdaşlığının xüsusiyyətlərini təhlil və müqayisə etmək;

- Azərbaycan və Qırğızıstan dövlətlərinin beynəlxalq (regional) təşkilatlarla əməkdaşlıqlarının xüsusiyyətlərini araşdırmaq və müqayisə etmək;

-Azərbaycan və Qırğızıstan dövlətlərinin xarici siyasət və inteqrasiya perspektivlərini təhlil və müqayisə etmək.

Tədqiqat metodları. Təklif olunan tədqiqat keyfiyyət metodologiyasından və müqayisəli metodologiyadan hadisənin öyrənilməsi (case study) metoduna əməl etməklə sözügedən mövzunu tədqiq etməyə çalışır. Problemin tədqiqi üçün siyasi, elmi-nəzəri metodlardan (analiz və sintez, ümumiləşdirmə, proqnozlaşdırma) da istifadə edilmişdir. Hadisələrin özünü anlamaq üçün daxili-xarici dinamik əlaqələri nəzərdən qaçırmadan iki ölkənin xarici siyasət istiqamətlərindəki oxşar və fərqli cəhətlər müqayisə edilir. Həmçinin sənəd təhlili, məzmun təhlili və diskurs təhlili kimi tədqiqat modellərindən istifadə olunur. Tədqiqatda istifadə olunan tədqiqat materialları rəsmi sənədlərdən, ilkin və ikinci dərəcəli mənbələrdən ibarətdir. Bu mövzunun tədqiqatında akademik məqalələr, kitablar, kitab bölmələri, qəzet məqalələri və internet resurslarından istifadə olunur. Azərbaycan və Qırğızıstanın xarici siyasətləri, nümunə kimi götürülərək müqayisəli şəkildə araşdırılır.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. -Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya, Rusiya, İran, Türkiyə, Çin kimi regional güclərin, həmçinin ABŞ, NATO və Aİ kimi qlobal və regional aktorların siyasi, təhlükəsizlik və iqtisadi maraqları baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir;

-Eyni qlobal və regional aktorlar ilə əlaqələr Azərbaycan və Qırğızıstanın xarici siyasətinə müxtəlif təsirlər göstərir;

-Hər iki ölkə beynəlxalq sistemdə kiçik dövlətlər olsa da, Azərbaycan müstəqil siyasət yürüdən daha güclü dövlət imicinə malikdir, Qırğızıstan isə zəif dövlət imici qazanmışdır;

-Daxili siyasətdə Azərbaycanın sabitliyi, Qırğızıstanın isə qeyri-sabitliyi onların xarici siyasət kurslarında da müxtəlif təsirlər yaradır;

-Qeyd olunan iki ölkənin milli xüsusiyyətlərindəki fərqlər onların müstəqillikdən sonrakı xarici siyasətlərinin inkişafına müxtəlif təsir göstərmişdir;

-SSRİ-dən müstəqilliyini elan etdikdən sonra H. Əliyev xarici siyasətdə tarazlıq (balancing), İ. Əliyev xarici siyasətdə milli maraqlarını ön planda tutan strategiyayı qəbul etdi; Qırğızıstan isə (bandwagoning) arxasınca getmə, daha güclü bir tərəfə qoşulma strategiyasını davam etdirir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

-Postsovet ölkələrinin xarici siyasətinin müqayisəli təhlilinə həsr edilməsi mövzunun yeniliklərindən biridir;

-sovet dövründən qalan problemlərin müəyyənləşdirilməsi və onların postsovet dövlətlərinin xarici siyasətinin formalaşmasına təsirinin araşdırılması işin yeniliklərindəndir;

-Azərbaycan və Qırğızıstan dövlətlərinin xarici siyasətini müəyyənləşdirən amillər ilk dəfə müqayisə edilərək tədqiq edilmişdir;

-Azərbaycan və Qırğızıstan dövlətlərinin geosiyasi xüsusiyyətləri ilk dəfə müqayisə edilərək təhlil edilmişdir;

-iki postsovet dövlətinin milli xüsusiyyətlərinin üstün və zəif cəhətləri, həmçinin həmin xüsusiyyətlərin dövlətlərin xarici siyasət kursuna təsiri ilk dəfə araşdırılmışdır;

-Azərbaycanın region və böyük dövlətlərlə olan əlaqə və əməkdaşlığının inkişafı günümüzdəki yeni faktlar əsasında, xüsusilə II Qarabağ müharibəsindən sonra araşdırılması işin yeniliklərindəndir;

-Qırğızıstanın region və böyük dövlətlərlə olan əlaqə və əməkdaşlığının inkişafının günümüzdəki yeni faktlar əsasında araşdırılması da Azərbaycan siyasi elmi üçün yeniliklərdən biridir;

- Azərbaycanın və Qırğızıstanın qlobal və regional siyasətə inteqrasiyasının əsas problemləri mövcud reallıqlar və tendensiyalar kontekstində ilk dəfə araşdırılaraq müqayisə edilmişdir;

- Azərbaycanın və Qırğızıstanın Qərblə (ABŞ, NATO, Aİ) əməkdaşlığının xüsusiyyətləri ilk dəfə müqayisəli təhlil edilmişdir;

-Azərbaycan və Qırğızıstan dövlətlərinin regional təşkilatlarla əməkdaşlıqlarının xüsusiyyətlərinin araşdırılaraq müqayisə edilməsi də işin yeniliklərindəndir;

-Azərbaycan və Qırğızıstan dövlətlərinin xarici siyasət və inteqrasiya perspektivlərinin qarşılıqlı təhlili işin yeniliklərindəndir.

- Postsovet ölkələrinin müqayisəli xarici siyasətinə dair cari araşdırmaların azlığı və Azərbaycan, qırğız, türk, ingilis və rus dillərində Azərbaycan və Qırğızıstan nümunəsində xarici siyasət müqayisəsini işləyən araşdırma olmaması baxımından bu dissertasiya işi öz yeniliyini qoruyub saxlayır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Azərbaycan və Qırğızıstanın xarici siyasətinin müqayisəsindən, bir az daha geniş mənada, postsovet ölkələrinin müqayisəli xarici siyasət təhlilindən bəhs edən bu dissertasiyadan universitetlərin beynəlxalq əlaqələr şöbəsində seçmə kurs; kitab və məqalə yazmaq üçün mənbə kimi istifadə oluna bilər.

Postsovet ölkələrinin xarici siyasət istiqamətləri haqqında ümumi məlumatların da yer aldığı bu dissertasiya, müqayisəli xarici siyasət təhlili sayəsində iki postsovet türk respublikası olan Azərbaycan və Qırğızıstanın xarici siyasət kursları haqqında verəcəyi məlumatlar baxımından praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işi Xəzər Universitetinin "Siyasi elmlər və Fəlsəfə" kafedrasında müzakirə edilmiş və müdafiəyə tövsiyə olunmuşdur. Dissertasiyada irəli sürülən əsas elmi müddəalar və nəticələr müəllifin Azərbaycanda və Türkiyədə çap etdirdiyi elmi məqalələrdə öz ifadəsini tapmışdır. Müəllif, dissertasiya işi ilə bağlı ölkə daxilində və xaricdə müxtəlif elmi konfrans və simpoziumlara iştirak etmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Xəzər Universiteti

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işinin quruluşu giriş, doqquz yarımfəslili əhatə edən 3 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş 23947 işarə, 3 yarımfəsildən ibarət I fəsil 63370 işarə, 3 yarımfəsildən ibarət II fəsil

96201 işarə, 3 yarımfəsildən ibarət III fəsil 75336 işarə, nəticə 11812 işarə həcmindədir. Dissertasiya işi ümumilikdə 270666 işarədən (istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla) ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqatın **Giriş** hissəsində mövzusunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin işlənmə dərəcəsi təhlil edilir. Bundan başqa, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri müəyyən edilir. Onun elmi yeniliyi, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, həmçinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti göstərilir. İşin aprobeasiyası və strukturu ilə bağlı məlumat verilir.

I Fəsil - “Postsovet ölkələrinin xarici siyasət kurslarının formalaşması” adlanır və üç yarımfəsildən ibarətdir. Nəzəri-konseptual səciyyə daşıyan **birinci yarımfəsil, “Xarici siyasət – dövlətin milli maraqlarının təminatçısı kimi”** adlanır. Burada müəllif xarici siyasət, xarici siyasət təhlili, müqayisəli xarici siyasət, milli maraq, milli xüsusiyyətlər kimi anlayışları araşdırır. Bu yarımfəsildə müxtəlif müəlliflər tərəfindən xarici siyasət anlayışının tərifləri edilir və ümumi bir tərif əldə edilir. Bundan əlavə, Soyuq Müharibədən əvvəl və sonra xarici siyasətin transformasiyası da müzakirə edilir.

Xarici siyasət təhlili, ölkələrin xarici siyasət kurslarında fərqliliklər olsa da, əhəmiyyətli oxşarlıqlar və fərqlərin tapıla biləcəyinə əsaslanır və dövlətin davranışına təsir edən amilləri izah etməyə çalışır. Müqayisəli xarici siyasət təhlili isə iki mərhələli bir müqayisə prosesi proqnozlaşdırır. Birincisi, fenomenin daxili siyasəti ilə xarici siyasətinin müqayisəsidir. İkincisi isə sırf milli xarici siyasətin müqayisəsidir və dissertasiyada buna üstünlük verilir.

Xarici siyasətə təsir göstərən xarici və daxili amillər mövcuddur. Dissertasiya işində nümunə kimi göstərilən Azərbaycan və Qırğızıstanın əsas milli xüsusiyyətləri müqayisə edilərək, xarici siyasətə təsir edən daxili amillərdən olan milli xüsusiyyətlərin xarici siyasətdə ən təsirli amillərdən biri olduğu əsaslandırılır. Milli xüsusiyyətlərin dövlətin gücünə təsirli olduğu nəzərə alınaraq, milli xüsusiyyətlərə görə üstün olan ölkənin milli maraqlarını reallaşdırmağa daha da yaxınlaşacağı iddia edilir.

I fəslin “SSRİ-nin və müttəfiq respublikaların xarici siyasət xüsusiyyətləri və sovet dövründən qalan problemlər” adlanan ikinci yarımfəslində postsovet ölkələrinin xarici siyasətindəki orta q xüsusiyyət və amillərin meydana gəlməsində 1991-ci ildə dağılmış SSRİ-nin təsirli olduğu qeyd olunur. Postsovet ölkələrinin xarici siyasət istiqamətlərində sovet dövrünün siyasəti və o dövrdən bu günə qədər daşınan problemlərin təsirli olduğu iddia edilir.

Müəllif bildirir ki, 1940-cı illərdən etibarən hər bir ittifaq respublikasının xarici dövlətlərlə birbaşa əlaqələr qurmaq, onlarla müqavilələr bağlamaq, diplomatik və konsulluq nümayəndələrini mübadilə etmək hüququ olsa da, real mənada xarici siyasət Moskvadan idarə olunurdu. Digər tərəfdən SSRİ-nin dağılmasından əvvəlki son dövrdə Qorbaçov iqtisadi və siyasi cəhətdən zəifləmiş İttifaqı dirçəltmək üçün siyasi qənaət, iqtisadi islahatlar və demokratikləşmə proqramlarını həyata keçirsə də, İttifaqın əvvəlki qüdrətini bərpa etmək əvəzinə parçalanmağa başladığı ifadə edilir. Xalqın ittifaqda iqtisadi və siyasi problemləri görməsi, etnik qarşıdurmaların artması²⁰ kimi səbəblərin də parçalanma prosesinə təsir etdiyi diqqətə çatdırılır. Bundan başqa, müəllif postsovet məkanında dövlətlərin daxili və xarici siyasətinə mənfi təsir göstərən sovet dövründən qalan problemləri, sovet dövründə həyata keçirilən heterojen əhali siyasəti, standartlaşdırma yolu ilə sovet insanı yaratmaq məqsədi, süni sərhədlər, “parçala, hökm sür” siyasəti və planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid kimi təsvirləyir.

I Fəslin “Postsovet ölkələrinin xarici siyasət kurslarının formalaşmasına təsir edən amillər” adlanan üçüncü yarımfəslində SSRİ tərkibində müstəqil xarici siyasət yürüdə bilməyən respublikaların, SSRİ dağıldıqdan sonra niyə xarici siyasətlərinin müxtəlif istiqamətdə formalaşmağa başladığı haqda ümumi məlumatlar verilmişdir. Bu ölkələrin xarici siyasətlərində ümumiyyətlə çox vektorlu mövqedən çıxış etdiyi, lakin müstəqillikdən sonra inkişaf edən dövlət quruculuğu prosesi, sahib olduqları zəngin sərvətlər, iqtisadi güc, mövcud olduqları coğrafi mövqe də daxil olmaqla xarici siyasətlərinə təsir göstərən milli xüsusiyyətlərin müxtəlif olması səbəbiylə xarici siyasət kurslarında oxşar və fərqli cəhətlərin olduğu qəyd olunur. Bundan əlavə, müəllif

---

²⁰ Aydemir Baş, F. B. & Çevikel, Ş. Bağımsızlıq Yolunda Azərbaycan və Orta Asya'daki Kitleli Hərəkətlər // - Tarix və Onun Problemləri, - Bakı: 2022. no: 1, - s. 196-202.

postsovet ölkələrinin xarici siyasətinin qurulması prosesində xarici aktorların də mühüm rol oynadığını qeyd edir. ABŞ, Rusiya və Avropa İttifaqı kimi güclər sovetdən sonrakı dövlətlərin daxili və xarici siyasətlərini formalaşdırmaq, beynəlxalq siyasət baxışlarını inkişaf etdirmək və regional nizama təsir etmək səyi ilə mühüm qaynaqlara sərmayə qoymuşdur. Bir çox postsovet dövlət də çoxistiqamətli xarici siyasəti inkişaf etdirməyə və öz maraqları ilə daha güclü xarici aktorların maraqları arasında tarazlıq yaratmağa çalışmışdır. Bu vəziyyət postsovet dövlətlərin xarici siyasət kurslarını müəyyənləşdirmək tərzinə təsir etməklə yanaşı, həmin dövlətlərin öz maraqlarını həyata keçirmək üçün inkişaf etdirdikləri vasitələrə də təsir etmişdir.

“Azərbaycanın və Qırğızistanın xarici siyasət kurslarının formalaşması və regional xarici siyasətlərinin müqayisəli təhlili” adlanan **II fəsil**, üç yarımfəsildən ibarətdir. **“Azərbaycanın və Qırğızistanın xarici siyasət istiqamətlərinin formalaşmasına təsir edən amillərin müqayisəli təhlili”** adlanan **birinci yarımfəsildə** müəllif, ölkələrin xarici siyasətlərinin formalaşmasına müəyyən proseslərin təsiri ilə şərtlənən amillərdən bəhs edir. Həmin amillər arasında ən əhəmiyyətli olanların coğrafiya ilə bağlı geosiyasi və (geo-)iqtisadi amillər olduğuna diqqət çəkir. Postsovet məkanının, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın müasir geosiyasi xarakteristikasını, region ölkələrinin inkişaf tendensiyalarını və perspektivlərini nəzərdən keçirdikdə Azərbaycan regionun geosiyasi cəhətdən ən əhəmiyyətli və perspektivli ölkəsi hesab edilir. Asiya ilə Avropa arasında ticarət yollarının kəsişmə nöqtəsində yerləşməsi, siyasi və iqtisadi gücü artıran bir element olan neft və qaz resurslarına malik olması, Azərbaycanın xarici siyasətinin formalaşmasına təsir edən əsas elementlərə nümunə göstərilə bilər.

Qırğızistanın xarici siyasətinin formalaşmasına isə əsasən iki amil təsir etmişdir. Birincisi, ölkənin kiçik və kasıb olmasıdır. Buna görə də kənardan əhəmiyyətli yardım olmadan ölkə iqtisadi cəhətdən davam gətirə bilməyəcək kimi görünür. İkincisi, dünyanın qeyri-sabit bölgəsində yerləşir və bir sıra neqativ amillərin təsiri üçün həssas vəziyyətdədir. Bu iki amil Qırğızistanın, xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrlə və onun yaxın qonşuları ilə qarşılıqlı münasibətlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir.

Müəllif, bu yarımfəsildə Azərbaycan və Qırğızıstan dövlətlərinin xarici siyasətinin formalaşmasının bir sıra mərhələdən keçdiyini, həmin mərhələlərin də bir sıra digər daxili və xarici amillərlə şərtləndiyini müəyyən edir. Bundan başqa hər iki ölkənin xarici siyasət konsepsiyaları, prioritetləri və məqsədləri müzakirə olunur. Görünən odur ki, hər iki ölkənin xarici siyasətinin əsas məqsədi öz milli maraqlarını reallaşdırmaqdır. Müstəqilliyin və ərazi bütövlüyünün qorunması, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi, regional təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin edilməsi, qonşu dövlətlərlə mehriban münasibətlərin qurulması kimi elementlər hər iki ölkənin milli maraqlarının həyata keçirilməsi üçün qarşıya qoyulan əsas vəzifələrdə oxşar amillərdir. Bundan əlavə, hər iki ölkənin xarici siyasət konsepsiyalarında balanslaşdırılmış və çoxtərəfli xarici siyasətin aparılması qeyd olunur. Lakin 2019-cu ildə İ.Əliyev milli maraqlara əsaslanan xarici siyasət konsepsiyasını Azərbaycanın əsas məqsədi olduğunu bildirmişdir.

Fəslin **“Azərbaycanın və Qırğızıstanın regional dövlətlərlə (Rusiya, Çin, Türkiyə, İran) münasibətlərinin müqayisəli təhlili”** adlanan **ikinci yarımfəslində** Azərbaycan və Qırğızıstanın yөрləşdikləri regiona görə daha sıx əlaqə saxladıkları regional güclər müəyyənləşdirilməyə çalışılmışdır.

İran və Azərbaycan münasibətlərini formalaşdıran əsas məsələlərin Xəzər dənizi, İran-Ermənistan əlaqələri, Azərbaycan-İsrail əlaqələri, Qarabağ problemi, Türkiyə- Azərbaycan yaxınlığı səbəbindən artan milliyətçiliyin Cənubi Azərbaycana təsiri kimi sadalandığı aşkar edilmişdir. Azərbaycanla müqayisədə Qırğızıstanın İranla münasibətləri isə daha zəif görünür. İran Qırğızıstanla qonşu olmasa da, son illərdə Mərkəzi Asiyada təsirli olmağa çalışan bir gücdür. Qırğızıstan, 2007-ci ildə İranın Oman körfəzindəki Çabahar limanında körpü alan ilk ölkə və Mərkəzi Asiyada 2016-cı ildə İranla 10 illik əməkdaşlıq müqaviləsi imzalayan yeganə ölkədir.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əlaqələr H.Əliyevin “iki dövlət, bir millət” ifadəsi ilə bir çox sahədə yaxınlaşmışdır. İ.Əliyevin dövründə isə əlaqələr Şuşa bəyannaməsi ilə müttəfiqlik səviyyəsinə yüksəlmişdir. Qarabağ məsələsində hər zaman Azərbaycanın tərəfində olan Türkiyə II Qarabağ müharibəsindən sonra atəşkəs rejiminə nəzarət və nəzarəti təmin etmək məqsədilə Ağdamda yaradılmış Türkiyə-Rusiya Birgə

Mərkəzində fəaliyyət göstərir²¹. Qırğızıstan-Türkiyə münasibətlərinin Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri qədər güclü olmadığını iddia edən müəllif, Türkiyə ilə Qırğızıstan arasında strateji tərəfdaşlıq səviyyəsində əlaqələrin çoxşaxəli, o cümlədən siyasi, iqtisadi sahələrdə də davam etdiyini bildirir. Azərbaycanla olduğu kimi Qırğızıstanla böyük əməkdaşlıq qura bilməyən Türkiyə investisiyalar və TİKA yardımları ilə Qırğızıstanı dəstəkləyir, yumşaq gücündən də istifadə edir.

Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin inkişafına müstəqillikdən əvvəlki dövrdəki proseslər də öz təsirini göstərmişdir. 1988-1994-cü illərdə davam edən Qarabağ müharibəsində Rusiyanın Ermənistanı dəstək verməsi və SSRİ əsgərlərinin 20 Yanvar faciəsini törətməsi ilə Azərbaycanla Rusiya arasında mənfi münasibətlər başlasa da sonrasındakı illərdə Rusiya, Ermənistan- Azərbaycan münasibətində vasitəçi mövqeyinə gəlmişdir²². H.Əliyev dövründə inkişaf edən münasibətlər, İ.Əliyev dövründə müttəfiqlik səviyyəsinə çatıb. Qırğızıstan isə çox vektorlu və balanslaşdırılmış xarici siyasətin tərəfdarı olsa da, Rusiya onun əsas strateji tərəfdaşı və müttəfiqidir. İqtisadi və təhlükəsizlik baxımından Rusiyadan asılılıq Qırğızıstanın xarici siyasətində Rusiyanın arxasınca getməsinə (bandwagoning) səbəb olur. Hazırda ölkədə Rusiya hərbi bazalarının olması və Qırğızıstanın iqtisadiyyatında Rusiyada çalışan əməkçi miqrantların payının böyüklüyü Qırğızıstan-Rusiya münasibətlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən amillərdir²³.

Müəllif Qırğızıstanın Çinlə münasibətlərinə təsir edən ən mühüm amilin, ölkənin Çinə olan borcları olduğuna diqqət çəkir. Çinin

---

²¹ Çevikel, Ş. Coğrafiya kədr midir? Coğrafiya-dış politika ilişkisi: Azərbaycan örneği // - Cappadocia Journal of Area Studies (CJAS),- Nevşehir: 2022. 4(1),- s. 52.

²² Bayrakdar, O. K. Ulus Kent Kimliğinin Oluşumunda Meydanların Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: Bakü Örneği / O. K. Bayrakdar, F. B. Aydemir Baş, Ş. Çevikel // - Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, - 2022. 4(8), - s. 947; Çevikel, S. ve Aydemir Bas, F. B. Azerbaijan-Russia Relations in the Period from the First Karabakh War to the Victory in the Second Karabakh War// - Bakı: Sivilizasiya jurnalı,- 2022. 11(51),- p.66.

²³ Çevikel, Ş. Kırgızistan Dış Politikasında Üç Büyük Gücün Etkisi // - Tarix və onun problemləri, -Bakı: 2021. №:3,- s.174; Çevikel, Ş. ve Bayrakdar, O. K. Azərbaycan və Kırgızistan'ın Dış Politikasında Rusya'nın Etkisi: Karşılaştırmalı Bir Analiz // 7th ASIA PACIFIC International Modern Sciences Congress Proceedings Book. Jakarta, Endonezya, - 2022, s. 225.

layihələrində yer almağın, xüsusilə infrastruktur tikintisinə ehtiyacı olan Qırğızıstan üçün Çindən daha çox borc və daha çox asılılıq anlamına gəldiyi vurğulansa da, Pekinin maraqlarının iki ölkənin münasibətlərini müəyyən etdiyi ifadə edilir²⁴. Çinin Mərkəzi Asiyada olduğu kimi Cənubi Qafqazda da təsirli güc olduğunu söyləmək çətindir. Ancaq belə görünür ki, hər iki ölkənin iştirak etdiyi BKBY layihəsi Azərbaycana Qırğızıstandan daha çox üstünlük verə bilər. Çünki Azərbaycan “Orta Dəhliz” və BKBY layihələri ilə Çin və Avropa arasında daşıma prosesində mühüm rol oynayır.

Fəslin “Azərbaycanın və Qırğızıstanın Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələri ilə münasibətlərinin müqayisəli təhlili” adlanan üçüncü yarımfəslində, Azərbaycan və Qırğızıstanın Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya dövlətləri ilə əlaqələri araşdırılır.

Cənubi Qafqaz regionu Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistandan ibarət olduğu kimi, Mərkəzi Asiya da Qırğızıstan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Tacikistandan ibarətdir. Azərbaycan regiondakı bütün ölkələrlə sərhəd qonşusu olsa da, Qırğızıstanın Türkmənistanla sərhədi yoxdur. Hər iki ölkənin də bəzi qonşuları ilə mənfi münasibətləri səbəbindən regional təhlükəsizlik baxımından problemlər var.

Azərbaycanın Gürcüstanla əlaqələri mehriban qonşuluq, iqtisadi əməkdaşlıq və BTC, BTƏ, BTQ və TANAP kimi enerji və nəqliyyat layihələri sayəsində sıx şəkildə davam edir. Digər tərəfdən, Ermənistanın işğalçılıq siyasəti Azərbaycanla Ermənistan arasında normal münasibətlərin inkişafına mane oldu. 2020-ci ilin noyabrında II Qarabağ müharibəsi ilə Azərbaycan öz torpaqlarının mühim hissəsini geri qaytarmağı bacardı. 2023-cü ilin sentyabrında isə Azərbaycanın təşkil etdiyi 1 günlük antiterror əməliyyatından sonra Qarabağ işğaldan tamamilə azad edildi. İki ölkə arasında sülh prosesləri isə davam edir.

Qırğızıstan ümumilikdə Ermənistanla MDB, AİB və KTMT çərçivəsində əlaqələr davam etdirir. Gürcüstanla isə münasibətləri zəifdir.

---

²⁴ Çevikel, Ş. Kırğızıstan-Çin Güvenlik İlişkileri ve Doğu Türkistan Meselesi // Journal of History School, - İzmir: 2020. 13(49),-s. 4633, 4637; Çevikel, Ş. Kırğızıstan Dış Politikasında Üç Büyük Gücün Etkisi // Tarix və onun problemləri, -Bakı: 2021. No:3,- s.174-175.

Müstəqillidən sonra Mərkəzi Asiya ölkələri arasında ən böyük problemin sərhəd problemi olduğunu bildirən müəllif, Qırğızıstanın 2001-ci ildə Qazaxıstanla və 2023-cü ildə isə Özbəkistanla sərhəd problemini həll etdiyini qəyd edir. 2021-2022-ci illərdə Tacikistanla davam edən sərhəd münaqişələrindən sonra isə iki ölkənin rəsmilərinin 2023-cü ilin sonunda problemlə torpaqların 90 faizi ilə bağlı razılığa gəldiyi bildirilir. Region ölkələrinin digər mühüm problemi su problemidir. Bunun həlli istiqamətində ilk addım Qırğızıstan, Qazaxıstan və Özbəkistanın 2023-cü ilin yanvarında Kambərata-1 Su Elektrik Stansiyasının tikintisi üçün yol xəritəsini müəyyən etməsidir. Türkmənistan digər Mərkəzi Asiya ölkələrindən fərqli olaraq Qırğızıstanın ən az qarşılıqlı əlaqə qurduğu ölkədir. Ümumiyyətlə, Qırğızıstanın qonşuları ilə münasibətləri maraqlarının üst-üstə düşdüyü hallarda əməkdaşlıq, maraqlarının toqquşduğu sahələrdə isə münaqişəli olmuşdur.

Azərbaycanın Mərkəzi Asiya ölkələri ilə münasibətlərində Tacikistan istisna olmaqla digər ölkələrin türk dövləti olmasının da rolu olmuşdur. Eyni zamanda, Azərbaycanın Mərkəzi Asiya dövlətləri ilə münasibətləri ikitərəfli maraqlara əsaslanmışdır. Bu münasibətlərin əməkdaşlıq şəklində olmasında Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionunun birlikdə əhəmiyyətli tranzit yolu üzərində yerləşməsi, həmçinin Azərbaycanın və Mərkəzi Asiyada yerləşən Qazaxıstan və Türkmənistanın Xəzər hövzəsi dövləti olması da mühüm rol oynamışdır.

Bu paragrafda müəllif, Azərbaycan və Qırğızıstanın qonşuları ilə münasibətlərinə daha ətraflı nəzər salmaqla yanaşı, Azərbaycanın Mərkəzi Asiya ölkələri ilə, Qırğızıstanın Cənubi Qafqaz ölkələri ilə münasibətlərinə daha ümumi nəzər salıb. Azərbaycanın Mərkəzi Asiya ölkələri ilə əlaqələrinin sıx şəkildə davam etdiyi görünərsə də, Qırğızıstanın Cənubi Qafqaz ölkələri ilə əlaqələrinin tam inkişaf etmədiyini müşahidə olunur.

Dissertasiyanın **III Fəslə "Azərbaycan və Qırğızıstanın inteqrasiya problemləri və perspektivləri"** adlanır və üç yarımfəsildən ibarətdir. Fəslin **"Azərbaycanın və Qırğızıstanın Qərbə (ABŞ, NATO, Aİ) inteqrasiyası"** adlanan **birinci yarımfəslində** Avroatlantik strukturlara inteqrasiyanın, Qərb dövlətləri ilə iki və çox tərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsinin Azərbaycan və Qırğızıstanın xarici siyasətində prioritet istiqamətlər olaraq nəzərdə tutulduğu qəyd olunur. Bunu nəzərə

alaraq, bu paraqrafda hər iki ölkənin ABŞ, NATO və Aİ ilə əlaqələri və inteqrasiya fəaliyyətləri araşdırılır.

Rusiyanın Mərkəzi Asiyada fəallığını yenidən artırmaq cəhdi, Avropa İttifaqının TRACECA və INOGATE layihələrini inkişaf etdirməsi, Çinin regionda fəal olmağa başlaması, ABŞ-da yerləşən neft şirkətlərinin regionda artan maraqları kimi faktorlar 1990-cı illərin ortalarından etibarən ABŞ-ın Avrasiya regionuna marağının artmasına təsir göstərmişdir. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra ABŞ-ın Cənubi Qafqazdakı strateji və iqtisadi maraqları İran və Rusiyanı əhatələməklə yanaşı, Xəzər hövzəsindən neft və qaz ixracatının təhlükəsizliyini təmin etməyə də yönəlmişdir. BTC boru xəttinə birbaşa daxil olan Gürcüstan və Azərbaycanı dəstəkləyən ABŞ, Qazaxıstan və Qırğızıstanla da mehriban əlaqələri davam etdirərək Rusiyanı təbii təsir dairəsindən təcrid etməyə çalışmışdır.

ABŞ Konqresi keçmiş sovet respublikalarına dövlət yardımını tənzimləyən “Azadlığa Destək Aktı”na 1992-ci ildə erməni lobbisinin təsiri altında 907-ci düzəlişlə Azərbaycanı yardımdan məhrum etmişdir. Bu qərar, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində ABŞ-ın da tərəfini də aydın göstərir. Digər tərəfdən “Əsrin müqaviləsi” ABŞ-ın bir çox neft şirkətləri ilə Azərbaycanın əməkdaşlığını təmin etdi. İki dövlətin hərbi əməkdaşlığı isə 2001-ci ildə ABŞ-da baş verən terror aktından sonra quruldu. Müəllif, bunların 907-ci əlavəyə bəzi istisnalar gətirdiyini qeyd etsə də, bu əlavə qanun hələ də ləğv edilməmişdir.

Qırğızıstanın ABŞ-la münasibətlərinə nəzər salsaq, bir çox yardımlar önə çıxır. ABŞ, son 30 ildə 2 milyard ABŞ dollarından çox yardımlarını ABŞ hökumət proqramları vasitəsilə əsasən Qırğızıstan xalqını dəstəkləmək istiqamətində etmişdir. Bundan başqa, ABŞ-ın hərbi bazası, 2001-2014-cü illərdə Qırğızıstanda yerləşmişdir. Bu illər arasında Qırğızıstan ABŞ ilə əlaqələrinin ən aktiv dövrünü yaşamış və ABŞ-ın strateji baxımdan önəm verdiyi ölkələrdən birinə çevrilmişdir²⁵. Ümumiyyətlə, ABŞ-ın Azərbaycanla neftə, Qırğızıstanla isə yardıma əsaslanan əlaqələr qurmuşdur.

NATO-nun həm Azərbaycan, həm də Qırğızıstanla münasibətləri, bu ölkələrin Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurasına qoşulduğu 1992-ci

---

²⁵ Çevikel, Ş. Kırğızıstan Dış Politikasında Üç Büyük Gücün Etkisi //- Tarix və onun problemləri, -Bakı: 2021. No:3,- s.173-174.

ildə başlamışdır. Dialoq forumu olan Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Təşkilatı 1997-ci ildə Avropa - Atlantik regionundakı bütün müttəfiq və tərəfdaş ölkələri bir araya gətirən Avropa-Atlantik Tərəfdaşlıq Şurasına çevrilmişdir. Hər iki ölkənin NATO ilə praktiki əməkdaşlığı isə onların 1994-cü ildə Alyansın Sülh Naminə Tərəfdaşlıq proqramına qoşulması ilə başlamışdır.

Azərbaycan və Qırğızıstanın Aİ ilə münasibətlərində isə Azərbaycan, Qırğızıstana nisbətən daha çox əməkdaşlıq daxilindədir. Azərbaycanın coğrafi mövqə cəhətdən Aİ-na daha yaxın olması və malik olduğu enerji mənbələrinin bunda təsiri var. Aİ ilə Azərbaycanın münasibətləri iqtisadi və siyasi islahatlar, Şərq-Qərb nəqliyyat və kommunikasiya koridorunun yaradılması, infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, Şərq Tərəfdaşlığı kimi mövzular ətrafında irəliləmişdir. Aİ Azərbaycanda və Qırğızıstanda həyata keçirilən iqtisadi islahatları Müstəqil TACIS proqramı çərçivəsində texniki və mütəxəssis yardımı etməklə dəstəkləmişdir. TRACECA layihəsi, Azərbaycan və Qırğızıstanın siyasi və iqtisadi müstəqilliklərini dəstəkləyir, alternativ nəqliyyat yolları ilə Avropa və dünya bazarlarına çıxışlarını təmin edir və regional əməkdaşlığı artırmaq məqsədi daşıyır. Aİ, Qırğızıstanda demokratik və hüquqi islahatların uğurunu dəstəkləyir və Qırğızıstan «Ümumiləşdirilmiş Üstünlüklər Sxemi+» proqramından yararlanan ölkələrdən biridir.

Bu fəslin “Azərbaycan və Qırğızıstanın inteqrasiya problemləri və çoxtərəfli münasibətlərinin müqayisəli təhlili” adlanan ikinci yarım fəslində iki ölkənin qlobal və regional inteqrasiya söyləri və üzv olduqları təşkilatlarla əməkdaşlıq məsələləri müzakirə və müqayisə edilir.

Cənubi Qafqaz dövlətləri öz aralarında inteqrasiya fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməsələr də, Mərkəzi Asiya dövlətləri Mərkəzi Asiya Birliyi ilə regionda öz aralarında inteqrasiya addımı atmışdır. Mərkəzi Asiya respublikalarının Sovet təcrübəsi, sərhəd, su paylaşımı, regional təhlükəsizlik kimi problemlərinin olması, enerji resursları baxımından bir-birinə ehtiyacı olması və bir-birini tamamlaması müstəqillik əldə etdikdən sonra bu ölkələri regional inteqrasiya söylərinə sövq etmişdir. Ancaq Mərkəzi Asiya dövlətlərinin prezidentlərinin inteqrasiya ilə bağlı fikir ayrılıqları, iqtisadi inkişafdakı fərqliliklər və regiondankənar güclərin təsirləri səbəbindən bu addım, uğursuzluğa düşər oldu. 1994-cü

ildə yaradılan Mərkəzi Asiya Birliyi, 2001-ci ildə Mərkəzi Asiya İqtisadi Birliyinə; 2004-cü ildə Rusiyanın da təşkilata qoşulmasından sonra isə 2005-ci ildə AİB ilə birləşərək öz məqsədindən uzaqlaşmışdır.

Digər tərəfdən, Cənubi Qafqazda Azərbaycan ərazisinin təxminən 20 faizinin 30 ilə yaxın bir müddətdə Ermənistanın işğalı altında qalması regional inteqrasiya proseslərinə mane olan ən əsas səbəb olmuşdur. Onu da qeyd etməliyə ki, II. Qarabağ müharibəsindən sonra başlayan sülh prosesi hələ də sülh müqaviləsi ilə nəticələnməyib. Bundan başqa, Gürcüstanın Cavaxetiya bölgəsində ermənilərin separatçı fəaliyyətinin təşkili və dəstəklənməsi Cənubi Qafqazda bir çox sosial-iqtisadi münasibətlərin və nəqliyyat şəbəkələrinin pozulmasına da səbəb olmuşdur. Ermənistanın regionun digər iki dövlətinə qarşı mənfi münasibətləri və regiondakı siyasəti onun inteqrasiya proseslərindən kənar qalması ilə nəticələnməmişdir.

Azərbaycan və Qırğızıstan BMT, ATƏT, MDB, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı kimi beynəlxalq və regional təşkilatlarda birgə fəaliyyət göstərir. Regionun türk dövlətləri ilə TDT, TÜRKSÖY, TÜRKPİ kimi təşkilatlar daxilində əməkdaşlıq etmək imkanı əldə edir. Son illərdə bu iki ölkə üçün ən mühüm təşkilatlardan biri TDT olmuşdur. 2022-ci ildə Səmərqənddə TDT-nin 9-cu Zirvə Görüşü zamanı İ. Əliyev, *“Türk dünyası böyük bir ailədir”. “Bir-birimizin milli maraqlarını nəzərə alaraq bundan sonra da qarşılıqlı dəstək və həmrəylik göstərməliyik. Siyasi, iqtisadi, ticari, mədəni, nəqliyyat, energetika, rəqəmsal transformasiya, kənd təsərrüfatı, turizm sahələri ilə yanaşı, təhlükəsizlik, müdafiə, müdafiə sənayesi kimi sahələrdə də əməkdaşlığımızı fəallaşdırmalıyıq”* demişdir. Bu sözlər həm TDT-dəki inteqrasiya söylərini irəli daşıma məqsədini, həm də Əliyevin TDT-yə baxışını əks etdirir.

Azərbaycanın xarici siyasəti üçün önəmli olan, lakin Qırğızıstanın üzv olmadığı bəzi təşkilatlar vardır. Bunlara GUAM, Qoşulmama Hərəkatı, QDİƏT kimi təşkilatları misal göstərmək olar. Digər tərəfdən, ŞƏT, AİB, KTMT Qırğızıstanın xarici siyasəti üçün əhəmiyyətli olan, lakin Azərbaycanın üzv olmadığı təşkilatlara misaldır. Ümumiyyətlə demək olar ki, həm Azərbaycanın, həm də Qırğızıstanın Rusiya rəhbərliyində iştirak etdiyi yeganə təşkilat MDB olduğu halda, türk kimliyinə əsaslanaraq türk dünyasında inteqrasiyanı gücləndirməyi hədəflədikləri təşkilat TDT-dir. Azərbaycan daha çox qərbyönlü,

Qırğızıstan isə daha çox Şərqi yönümlü (Rusiya, Çin) inteqrasiya fəaliyyətində iştirak etmişdir.

Bu fəslin **“Azərbaycan və Qırğızıstanın xarici siyasət və inteqrasiya perspektivləri”** adlanan **üçüncü yarım fəslində** Azərbaycanın və Qırğızıstanın, nümunə göstərilən bəzi mühüm hadisələr çərçivəsində xarici siyasət və inteqrasiya fəaliyyətinin gələcək perspektivləri vurğulanır və imkanlar müzakirə olunur.

Azərbaycan, Qoşulmama Hərəkatının üzvü kimi milli maraqlarına uyğun hərəkət edərək digər dövlətlər arasında münaqişəyə qarışmamağa və coğrafi mövqeyinə görə rəqib blokların hərbi ittifaqlarına daxil olmamağa üstünlük verir. Azərbaycanın yaxın gələcəkdə də öz strateji neytrallığını qorumağa davam edəcəyi gözlənilir. Qırğızıstan isə AİB və KTMT-nin üzvü olsa da, Aİ və NATO ilə də əlaqələr saxlayır. Rusiya hələ də onun ən yaxın müttəfiqi olmasına baxmayaraq, Çinə olan ağır borcları Qırğızıstanın yaxın gələcəkdə fərqli xarici siyasət davranışları göstərməsinə səbəb ola bilər.

Bunlardan başqa, Azərbaycanın və Qırğızıstanın xarici siyasət perspektivlərində Rusiya ilə münasibətləri əsas yerlərdən birini tutur. Azərbaycan və Qırğızıstanın 2022-ci il fevralın 24-də Rusiyanın Ukraynaya təcavüzü ilə başlayan Rusiya- Ukrayna müharibəsinə münasibəti və müharibənin nəticələri də bu iki ölkənin xarici siyasətinin gələcəyi üçün önəmlidir. Qırğızıstanın Rusiya iqtisadiyyatı ilə sıx əlaqəsi səbəbiylə Rusiya-Ukrayna müharibəsinin Qırğızıstanda uzunmüddətli mənfi təsirlərinin olacağını proqnozlaşdırmaq olar. Avropa İttifaqının Rusiyaya qarşı tətbiq etdiyi sanksiyalara görə Rusiya qazına alternativ olaraq Azərbaycan qazından istifadəni artırması isə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün müsbət haldır. Onu da əlavə edək ki, Azərbaycanın Aİ ilə əlaqələri Şərq Tərəfdaşlığı çərçivəsində davam etsə də, yaxın gələcəkdə Aİ-yə üzv olmaq niyyətində deyil. Üstəlik Aİ, ABŞ və Rusiya II Qarabağ müharibəsindən sonra sülh prosesinə töhfə vermək üçün addımlar atsa da, real konstruktiv irəliləyiş əldə olunmadı. 2023-cü il dekabrın 7-də Azərbaycan və Ermənistanın vasitəçisiz görüşü isə sülh yolunda mühüm addımdır. Postsovet məkanında işğala və separatizmə son qoyan ilk ölkə kimi tarixə damğasını vuran Azərbaycan, regiondakı balansın öz xeyrinə dəyişdiyini də göstərmişdir.

Qırğızıstan üçün isə yaxın gələcəkdə ən mühüm təhlükəsizlik probleminin hələ də həll olunmamış Tacikistanla sərhəd problemi

göstərilə bilər. 2023-cü ildə tərəflər sərhədlərin müəyyənləşdirilməsi işlərini, 2024-cü ildə başa çatdıracaqlarını bildiriqlər. Bu problemin həlli regional təhlükəsizlik və əməkdaşlığa mühüm töhfə verəcək.

Azərbaycan və Qırğızıstanın xarici siyasətinə və iqtisadiyyatına mühüm təsir göstərəcək layihələrdən biri BKBY layihəsidir. Bu layihədə hər iki ölkənin qazancını və itkisini fərqli qiymətləndirmək olar. Qırğızıstanın infrastruktur və iqtisadiyyat baxımından qeyri-adekvat olması səbəbindən bu layihəyə daxil olmasının Çinə olan borcunu daha çox artıracağı və mənfəətdən çox zərər çəkəcəyi ilə bağlı fikirlər üstünlük təşkil edir. Digər tərəfdən Azərbaycan həm iqtisadi, həm də infrastruktur baxımından Qırğızıstandan daha güclü və daha əlverişli mövqedə yerləşir. Coğrafi mövqeyi sayəsində ölkənin Avropa və Asiya arasında malların tranziti üçün mərkəzə çevriləcəyi aydındır və uzunmüddətli perspektivdə Azərbaycan mənfəət-zərər hesabından qazanc əldə edəcəkdir.

Azərbaycan və Qırğızıstan TDT və onun tərkibindəki digər təşkilatlarda fəal rol oynayır. Təhsil, mədəniyyət, turizm kimi mövzularda daha fəal əlaqələr həyata keçirən bu təşkilatlar, iqtisadi və siyasi baxımdan əməkdaşlıqlarını gücləndirir. “Türk Dünyasına Baxış 2040” sənədi türk inteqrasiyasının daha sürətli, effektiv və qətiyyətlə davam etdirilməsi üçün mühüm addımların atılmasına imkan yaradır. Lakin təşkilati kontekstdə AİB və ya Aİ kimi bir struktura çevrilmək özv dövlətlərin iştirak etdiyi digər formasiyalar səbəbindən daha çox səy tələb edə bilər.

Dissertasiyanın **nəticə** hissəsində Azərbaycan və Qırğızıstanın xarici siyasət kursları müqayisə edilərək iki ölkənin xarici siyasəti haqqında müəyyən qənaətə gəlinib, nəticələr əldə edilib, gələcək perspektivlər haqqında proqnozlar verilib.

Dissertasiyanın əsas nəticələrini əks etdirən nəşr olunmuş elmi əsərlər:

1. Integration Efforts, Possible Obstacles and Opportunities for The Turkic Union // International Euroasia Congress on Scientific Researches and Recent Trends-V,-Baku: Khazar University,- December 16-19, -2019, pp. 39-40.

2. Çin-Kırgız İlişkileri Bağlamında Kırgızistan'ın Dış Borcu // IV. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Kıbrıs: Online,- 17 Aralık,- 2020, s. 333-340.

3. Kırgızistan - Çin Güvenlik İlişkileri ve Doğu Türkistan Meselesi // - İzmir: Journal of History School,- December 2020. Year 13, Issue XLIX, pp.4631-4657.

4. Kırgızistan Dış Politikasında Üç Büyük Gücün Etkisi //- Bakı: Tarix və onun problemləri, -2021. No. 3, s. 173-176.

5. Coğrafiya kader midir? Coğrafiya-dış politika ilişkisi: Azerbaycan örneği //- Nevşehir: Cappadocia Journal of Area Studies (CJAS),-2022.- 4(1),- s. 40-63.

6. Azerbaijan-Russia Relations in the Period from the First Karabakh War to the Victory in the Second Karabakh War//- Baku: Sivilizasiya,- 2022. 11(2), p. 63-69 (həmmüəllif: Fatma Betül Aydemir Bas).

7. Ulus Kent Kimliğinin Oluşumunda Meydanların Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: Bakü Örneği //- Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, -2022. -4(8),-s. 939-952 (həmmüəlliflər: Oğuz Kağan Bayrakdar, Fatma Betül Aydemir Baş).

8. Bağımsızlık yolunda Azerbaycan ve Orta Asya'daki kitlesel hareketler //- Bakı: Tarix və onun problemləri,- 2022. No. 1,-s. 196-202 (həmmüəllif: Fatma Betül Aydemir Baş).

9. Azerbaycan ve Kırgızistan'ın Dış Politikasında Rusya'nın Etkisi: Karşılaştırmalı Bir Analiz // 7th ASIA PACIFIC International Modern Sciences Congress, Jakarta, Indonesia, -November 4-5,- 2022, p. 218-228 (həmmüəllif: Oğuz Kağan Bayrakdar).

Dissertasiyanın müdafiəsi "22" fevral 2024-cü il tarixində saat 13:30 -da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD. 2.30 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, Lermontov küç. 74

Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "19" yanvar 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 12.01.2024
Kağızın formatı: A5
Həcm: 46420
Tiraj: 100